

„Kritiški piliečiai“? Posovietinės jaunimo kartos požiūris į demokratiją, politiką ir sovietinę praeitį

EGLĖ TUZAITĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Santrauka. *Straipsnyje, remiantis rezultatais kokybinio tyrimo, skirto išsiaiškinti, kokia yra posovietinės jaunimo kartos gyvenimo sovietiniais metais samprata, analizuojamas jaunimo požiūris į demokratiją, į save kaip piliečius ir politiką. Aptariant Lietuvoje ir užsienyje atliktų jaunimo politinei elgsenai skirtų tyrimų rezultatus bandoma atsakyti ir į klausimą, ar jaunoji posovietinė karta, neturinti arba išsaugojusi tik nedaugelį prisiminimų apie gyvenimą sovietmečiu, vis dėlto, yra pilietiškė ir palankiau žiūri į demokratiją negu vyresnės kartos atstovai. Parodoma, kad jauni žmonės kritiškai vertina dabartinę demokratijos ir politikos būklę šalyje, didelę dalį šiandieninių problemų priskirdami Lietuvos nedemokratinei praeičiai. Su sava, jaunąja posovietine karta siejamos didelės viltys manant, kad vykstant kartų kaitai gerės demokratijos kokybė, politikoje įsitvirtins kitos vertybės, pasikeis politinė kultūra. Šie viltingi teiginiai straipsnyje priešunami faktiniams duomenims, išryškinant tarp jų esančius skirtumus.*

Reikšminiai žodžiai: *jaunimas, sovietmetis, demokratija, politika.*

Įvadas

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 25-mečiui paminėti skirtame *IQ* žurnalo numeryje publikuojamas vienas iš straipsnių su redakcijos parengto testo, skirto nepriklausomoje Lietuvoje gimusių gimnazistų žinioms apie gyvenimą sovietiniais metais patikrinti, rezultatais. Apklausus 156 mokinius paaiškėjo, kad gimnazistų žinių vidurkis dešimtbalėje sistemoje tėra vertas keturių balų. Straipsnio pabaigoje autorius tokius rezultatus vis dėlto įvertina teigiamai sakydamas, kad sovietmečio absurdą norėtų kuo greičiau ištrinti iš atminties ir daugelis tų, kuriems teko sovietinę realybę pajusti „savo kailiu“ (Lukošius 2015). Nors šios apklausos negalima pavadinti rimta moksline studija, tačiau tenka pripažinti, kad po ilgo laiko ištis užaugo nauja karta¹, kurios nebeslegia

¹ Kartos sąvoka straipsnyje vartojama Karlo Mannheimo pasiūlyta prasme ir nurodo į asmenų grupę, kurią vienija tam tikra bendra patirtis. Kartos sąvoka vartojama kaip kohortos sinonimas.

įvairialypis sovietmečio paveldas, išsamiai analizuotas ir tebeanalizuojamas nemenko būrio ekonomistų, psichologų, sociologų, socialinių antropologų, politologų, kultūrologų ir t. t. Tai, atrodytų, patvirtina ir reprezentatyvios gyventojų apklausos, kurios parodo, kad 61 proc. 18–29 metų jaunimo apie sovietinius laikus apskritai neturi jokios nuomonės (Gaidys et al. 2014, 177).

Lietuvoje sovietmetis dėmesio centre, be visų kitų priežasčių, išlieka ir dėl to, kad sovietinės praeities vertinimas šalyje vis dar yra vienas iš pagrindinių veiksnių, leidžiančių prognozuoti gyventojų politines preferencijas (Ramonaitė et al. 2014). Vis dėlto užaugus kartai, kuri negyveno komunistų partijos vienvaldystės metais, tapo svarbu sužinoti jos vertybes, pilietinį ir politinį potencialą, kitaip tariant, išsiaiškinti, ar įvyko tam tikras kokybinis pokytis (Diuk 2012; Žiliukaitė et al. 2012; Žiliukaitė 2013). Pastarieji metai tam buvo palankūs, nes po Sovietų Sąjungos žlugimo gimusi karta, kurios su sovietmečiu nesieja įpročiai ar net vaikystės prisiminimai, 2012 m. turėjo galimybę pirmą kartą dalyvauti Seimo rinkimuose. Analizuojant rinkimų rezultatus išryškėjo, kad 18–29 m. amžiaus grupėje daugiau žmonių vis dėlto nedalyvavo rinkimuose negu dalyvavo. Be to, didžioji dalis jaunimo teigia visiškai nesidomintis politika (Gaidys et al. 2014, 99). Remiantis 2012 m. porinkimines apklausos duomenimis galima teigti, kad būtent nesidomėjimas politika yra pagrindinė jaunimo nedalyvavimo rinkimuose priežastis.²

Kita vertus, pastaraisiais metais apie jaunimo nenorą dalyvauti politikoje³, ypač – apie vangų dalyvavimą rinkimuose, nemažai diskutuojama įvairiose valstybėse, pasižyminčiose senesne demokratijos tradicija negu Lietuvoje (Wattenberg 2003 ir 2016). Analizuojant susiklosčiusią situaciją iškelta idėja, kad jaunimas galbūt netapo pasyvesnis, tik pakito jo politikos samprata ir dalyvavimo politikoje formos (Dalton 2008). Panašių, nors itin negausių, analizų apie šį naująjį piliečio tipą pateikiama ir Lietuvoje (Žiliukaitė 2013).

Šio straipsnio tikslas, remiantis „kritiško piliečio“⁴ (angl. *critical citizen*) idėja, atsiradusia diskusijų apie demokratijos krizę ir besikeičiantį piliečių santykį su demokratinėmis valdžios institucijomis, kontekste, aptarti posovietiniu laikotarpiu gimusio ir augusio jaunimo požiūrį į demokratiją, politiką ir savo kaip piliečių vaidmenį. Šie klausimai nagrinėjami per jaunimo požiūrio į gyvenimą sovietiniais metais prizmę.

² <http://www.lidata.eu/index.php?file=files/apie.html>

³ Dalyvavimas politikoje dažnai apibrėžiamas kaip apimantis daugiau įvairių veiklų, ne vien tik dalyvavimą rinkimuose. Vieną įžymiausių, klasika laikomų tekstų šia tema yra parengę Sidney Verba ir Norman Nie (Verba, Nie 1972).

⁴ Straipsnyje ši sąvoka taikoma išskirtinai jaunajai kartai, nors literatūroje su „kritišku piliečiu“ siejamos ir įvairesnės rinkiminio elgesio interpretacijos; jos taikomos ir platesniam elektoratui (Norris et al. 1999).

Tyrimo metodas

Straipsnio pagrindą sudaro kokybiniai duomenys, surinkti 2012 m. žiemą, rengiant magistrinį darbą organizuotų grupinių diskusijų (angl. *focus groups*) su 18–22 m. amžiaus universitetų (Vilniaus universitetas, Mykolo Romerio universitetas), kolegijų (Socialinių mokslų kolegija, Vilniaus kolegija) ir profesinės mokyklos (Vilniaus paslaugų verslo darbuotojų profesinio rengimo centras) studentais metu. Kalbėtasi su lietuvių filologijos, prekybos vadybos, finansų ekonomikos, kirpėjos specialybės, teisės, kineziterapijos specialybių studentais. Šiame straipsnyje pristatoma tik nedidelė dalis surinktų duomenų, nes tyrimas buvo skirtas jaunimo požiūriui į gyvenimą sovietiniais metais apskritai analizuoti ir apėmė daug platesnį temų spektrą.

Iš viso suorganizuotos šešios grupinės diskusijos, kiekvienos iš jų trukmė 1–1,5 val. Grupėse dalyvavo po 8 žmones, tai atitinka grupinių diskusijų organizavimui pateikiamas rekomendacijas (Stewart, Shamdasani 2015, 64). Keturiuose grupėse vaikinių ir merginų dalyvavo po lygiai, tiktai kirpėjos specialybės grupėje kalbėtasi vien su merginomis, o kineziterapijos studentų grupėje dalyvavo vienas vaikinai.

Diskusijų pagrindas – specialiai parengtas klausimų ir užduočių rinkinys. Dalyvių visų pirma klausta, kaip jie galėtų apibūdinti Lietuvos priklausymo Sovietų Sąjungai laikotarpį, kokias asociacijas jiems kelia gyvenimas sovietmečiu. Vėliau pereita prie konkretesnių klausimų, susijusių su komunizmu, socializmu, demokratinio valdymu ir dalyvavimu jame. Diskusijų metu vieną pagrindinių klausimų blokų sudarė užduodami klausimai, skirti išsiaiškinti, iš kokių šaltinių jaunimas sužino apie sovietinius laikus ir kokią tai daro įtaką tam tikro požiūrio susiformavimui. Kitaip tariant, kelti socializacijos, atminties politikos⁵ klausimai. Šiuo tikslu su dalyviais kalbėtasi apie jų tėvų požiūrį į sovietinę praeitį, pamokas mokykloje.

Siekiant pagyventi diskusiją ir sudaryti galimybę atsiskleisti įvairiesiems požiūriams, taip pat – išplėsti tyrimo lauką ir plačiau paanalizuoti kultūrinės atminties⁶ klausimus, dalyviams buvo pateiktos užduotys su sovietinių laikų atributika: žemėlapiams, himnais, herbais, vėliavomis, sovietinėmis karikatūromis, analizuojamam laikotarpiui būdingais simboliais, to meto filmais ir multfilmais, sovietmečio šventėmis, literatūra, garsiais ano meto politikos ir kultūros veikėjais. Kai kurių užduočių po pilotinės grupinės diskusijos buvo atsisakyta, pvz., susijusių su architektūros paminklais,

⁵ Atminties politika gali būti suprantama kaip tendencinga konkrečių istorinių įvykių interpretacija ar reprezentavimas siekiant užsibrėžtų tikslų (Mink, Neumayer 2013).

⁶ Kultūrinės atminties apibrėžimų suformuluota išties nemažai, ir jie tarpusavyje gali labai skirtis. Tačiau kultūrinė atmintis paprastai suprantama kaip atmintis, užfiksuota tam tikruose rašytiniuose, vizualiuose ar pan. šaltiniuose (Erll, Nünning 2008).

nes jų metu negauta papildomos tyrimui naudingos informacijos, o dalyviams neretai jos atrodė pernelyg sudėtingos.

Grupinių diskusijų metodas yra parankus norint atskleisti nuomonių įvairovę, giliau išanalizuoti rūpimą klausimą. Kita vertus, grupinės diskusijos metu neįmanoma surinkti reprezentatyvių duomenų, nes dalyvių atranka, jų poveikis vienas kitam diskusijų metu taip pat gali turėti įtakos tyrimo eigai. Pristatomo tyrimo rezultatai gali būti sąlygojami veiksnio, kad didžiąją dalį dalyvių sudarė aukštųjų mokyklų studentai. Straipsnyje taip pat pristatomi kiti Lietuvoje atliktų panašaus pobūdžio kokybinių tyrimų rezultatai, taip siek tiek išplečiant dalyvių imtį, jų amžiaus intervalą. Tačiau tyrimų, skirtų tiek nepriklausomoje šalyje gimusio ir augusio jaunimo požiūriui į sovietinius laikus, tiek jauno žmogaus rinkiminiams įpročiams atskleisti Lietuvoje kol kas atlikta labai nedaug.

„Kritiški piliečiai“

Atsivertę bet kurią politinių mokslų, politinės sociologijos ar panašaus pobūdžio knygą joje rasime bent vieną skyrių, skirtą tam, ką trumpai galima būtų įvardyti „demokratijos dekadansu“. Mažėjantis žmonių susidomėjimas politika ir dalyvaujančiųjų rinkimuose, taip pat – stojančiųjų į partijas skaičius, silpnėjanti partinė identifikacija, stiprėjančios radikalios dešinės partijos, – tai tik keletas su minėtuoju demokratijos „saulėlydžiu“ siejamų problemų. Vis dėlto šalia šių pesimistinių idėjų pateikiama kita demokratijos būklės versija, pabrėžiant, kad besikeičiantis piliečių elgesys turėtų būti laikomas ne krize, o tam tikru nauju demokratijos raidos etapu (Rosanvallon 2008).

Pernelyg nenuklystant į diskusijas demokratijos krizės tema minėtam pokyčių kontekste ypač daug dėmesio skiriama jaunajai rinkėjų kartai.⁷ Viena iš priežasčių galima laikyti pasikeitusius politinės socializacijos mechanizmus. Sociologijos klasikas Paulas Lazarsfeldas, kalbėdamas apie jaunų vaikinių ir merginų dalyvavimo prezidento rinkimuose ypatumus, teigė, kad jie: „Nei labai domėjosi rinkimais, nei kreipė daug dėmesio į rinkimų kampaniją. Abu atiduodami pirmuosius savo balsus rėmėsi šeimos tradicija /.../“ (1948, 142). Mūsų dienomis kalbant apie rinkiminę elgseną neretai akcentuojamas atotrūkis tarp kartų (angl. *generational gap*). Toks atotrūkis, pavyzdžiui, itin dažnai išryškintas analizuojant šiuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV) vykstančios prezidentinės rinkiminės kampanijos metu išsikristalizavusias rinkėjų nuotaikas (Stiglitz 2016). Tačiau panašių pavyzdžių nereikia ieškoti vien tiktai kitoje Atlanto pusėje. Lietuvoje taip

⁷ Literatūroje kalbant apie rinkiminę elgseną jaunimo grupei paprastai priskiriami žmonės iki 30–35 metų.

pat nustatyta, kad jaunimas balsuoja „iš esmės kitaip negu vyresnioji karta“ (Ramonaitė et al. 2014,106). Vis dėlto didžiausia problema jokiū būdu nelaikomas faktas, kad jaunimas balsuoja kitaip. Šiuo atveju svarbiausia, kad jauni žmonės apskritai nebalsuoja ir dalyvavimo politikoje atžvilgiu tarp jaunimo įsivyrėja apatija.

Tačiau, kaip jau minėta, pesimistinėms nuotaikoms pritaria ne visi. Teigiama, kad jaunimas nėra pasyvus, tačiau jo įsitraukimas nebe toks akivaizdus dėl pasikeitusių dalyvavimo politikoje formų (O’Tool et al. 2003; Harris et al. 2010). Puikiai žinomas politologas Russelas Daltonas kvestionuoja įsitvirtinusią „gero piliečio“ sampratą teigdamas, kad geras pilietis nebūtinai yra rinkimuose dalyvaujantis pilietis (2008). Nors jaunimas atitolsta nuo konvencinių dalyvavimo politikoje formų, tačiau jo pilietiškumas, pasak politologo, reiškiasi alternatyviomis dalyvavimo politikoje formomis, pavyzdžiui, aktyvesniu dalyvavimu mitinguose, peticijų pasirašymu, prekių boikotu dėl politinių priežasčių ir pan.

Už teiginių apie pasikeitusį politinį elgesį paprastai slypi vertybių kaitos teorijos. Viena žinomiausių, be jokios abejonės, yra Ronaldo Ingleharo pasiūlyta perėjimo nuo materialių prie postmaterialių vertybių teorija (1971, 2008). Mokslininko teigimu, kintančios vertybės postindustrinėse visuomenėse skatina kritiškesnių piliečių atsiradimą, kurie kvestionuoja tradicines autoriteto formas, egzistuojančias valdžios institucijas, įskaitant bažnyčią, policiją ir kt. Dėl to nutolstama ir nuo konvencinių dalyvavimo politikoje formų, tokių kaip stojimas į politines partijas ar dalyvavimas rinkimuose. Tad „kritiškais piliečiais“ arba „nepatenkintais demokratais“ vadinami tie asmenys, kurie palaiko demokratijos idealus, tačiau tuo pat metu itin kritiškai žiūri į demokratijos būklę savo šalyje (Norris et al. 1999, 3). Toks pilietis į dalyvavimą rinkimuose žiūri ne kaip į pareigą, kas paprastai daugiau būdinga vyresnėms, labiau tradicines vertybes puoselėjančioms kartoms, o kaip į asmeninio apsisprendimo reikalą. Tai, kad vyresnes kartas prie balsadėžių atveda būtent pareigos jausmas, akcentuojama įvairiuose, įskaitant ir Lietuvoje, atliktuose tyrimuose (Ramonaitė et al. 2014; Clarke et al. 2003). Lietuvos kontekste taip pat išryškėja, kad jaunimo vertybės liberalesnės ir egoistiškesnės negu vyresniųjų kartų (Žiliukaitė 2008).

Analogiškas rinkėjų elgesys ir besikeičiančios vertybės aprašomos įvairiose kultūriškai, istoriškai ir ekonomiškai skirtingose valstybėse (Clarke et al. 2003; Wattenberg 2016). Be to, atkreiptas dėmesys, kad politiką ir dalyvavimą politikoje jaunimas suvokia savitai. Russelas Daltonas pastebi, kad jaunimas, JAV savanoriavęs šalinant uragano *Katrina* padarinius, nelaikė savęs mažiau aktyviais, prastesniais piliečiais už tuos, kurie balsuoja per rinkimus (2008, 5). Gana savitą politikos sampratą įžvelgia ir Lietuvos autoriai, lygindami mūsų šalyje ir kitose užsienio valstybėse atliktų jaunimo

politinio dalyvavimo tyrimų rezultatus. Tiesa, teigiama, kad Lietuvoje politika ir dalyvavimas joje jaunimui dažniau asocijuojasi konkrečiai su Seimu, politinėmis partijomis ir politikais, o ne su minėtomis veiklomis (Žiliukaitė 2013, 16). Tad šis klausimas ateityje turėtų būti nagrinėjamas išsamiau.

Demokratijos būklė šalyje jaunimo akimis

Demokratijos samprata ir gyventojų požiūris į šią valdymo formą išsamiai analizuoti tiek Lietuvoje, tiek ir kitose pokomunistinėse valstybėse. Viena iš priežasčių galima laikyti nostalgijos sovietmečiui bangą, kilusią po Sovietų Sąjungos žlugimo, kai buvo bandoma išsiaiškinti, ar palankus praeitės vertinimas nereiškia palankumo nedemokratiniam režimui (Ekman, Linde 2005).

Demokratiją lietuviai sieja su laisve, įskaitant žodžio, spaudos laisvę, reguliariai vykstančiais rinkimais, lygybe etc. (Gaidys et al. 2014, 51). Kitais žodžiais tariant, šalyje įsivyrąja tradicinis, knygose dažniausiai pateikiamas demokratijos apibrėžimas. Pažvelgus į anksčiau atliktas panašaus pobūdžio analizes matyti, kad visuomenėje (ypač tarp vyresnės kartos, mažiau išsilavinusių asmenų) neretai pasitaikydavo specifinio demokratijos supratimo, dažnai siejant ją su, pavyzdžiui, socialinių garantijų užtikrinimu (Ramonaitė 2005, 2008). Nors per anksti būtų teigti, kad panašių nuomonių nebėra likę, tačiau atrodytų, jog ima ryškėti šiokios tokios pozityvios tendencijos.

Jaunimas paprastai turi gilesnių žinių apie demokratiją negu vyresnės kartos, tai susiję ir su pasikeitusia švietimo sistema, tačiau jaunoji karta Lietuvoje nelaikoma vienareikšmiškai demokratiškesnė už tuos žmones, kurie socializuoti dar sovietiniais metais. Ir jaunimo grupėje esama tokių, kurie, pavyzdžiui, palaiko „stiprios rankos“ politiką (Ramonaitė 2008). Be to, kalbant apie demokratijos vertinimą tenka pripažinti, kad jaunimo grupė savo viduje taip pat nėra vienalytė. Atliekant demokratizacijos procesų analizę Lietuvoje išskirtos dvi jaunuolių iki 30 metų grupės: „sėkmingo jaunimo“, t. y. aukštesnes pajamas ir geresnę išsilavinimą turinčių žmonių ir „nesėkmingo jaunimo“, t. y. tų, kuriems ne taip pasisekė gyvenime (Gaidys et al. 2014, 10–11). Pirmajai grupei priskiriami jauni žmonės demokratiją vertina geriau lyginant su antrąja grupe. Apskritai Lietuvoje požiūris į demokratiją glaudžiai susijęs su tuo, kaip žmonės vertina savo dabartinę materialinę padėtį. Be to, gyvenimo sovietiniais metais vertinimas taip pat turi tam tikrą materialinį pagrindą, t. y. siejamas su gyvenimo kokybės pokyčiu prieš Sovietų Sąjungos žlugimą ir po jo. Palankiai ar nepalankiai vertinantys sovietinę praeitį neretai skirstomi į perėjimo metu „laimėjusius“ ir „pralaimėjusius“ (Ramonaitė 2007, 49). Tiesa, šiuo atveju būtina atkreipti dėmesį,

kad „laimėjimas“ ar „pralaimėjimas“ susiję su žmogaus savigarba, statuso visuomenėje įgijimu ar praradimu, tačiau vis dėlto neturėtų būti visiškai redukuoti į materialinius veiksmus (Klumbytė 2004).

Grupinių diskusijų su studentais metu pateiktos demokratijos apibrėžtys ir išskirti jos bruožai atitinka tradiciškai literatūroje demokratijai priskiriamas konotacijas. Pavyzdžiui:

Demokratija – valdymo forma, kai žmogus gali reikšti savo nuomonę, jo nuomonė yra priimama, viskas sprendžiama daugumos. Tai ne tai, kad vienas žmogus pasakė ir yra, ar viena partija pasakė ir yra, bet daugumos. Lietuvoje demokratija yra, nes ir Seime visuomet balsuoja dauguma (Kirpėjos specialybė, Vilniaus paslaugų verslo darbuotojų profesinio rengimo centras); *Žmogus demokratijoje gali laisvai vystyti savo veiklą, ir ekonominę, ir jo nekas negali suvaržyti* (Finansų ekonomika, Mykolo Romerio universitetas); *Šalies gyventojai įtraukiami į šalies valdymą – jie renka atstovus, kurie turi savo pažadus vykdyti. Liaudies valdžia, kurioje sprendimus priima žmonės* (Kineziterapija, Vilniaus universitetas); *Pliuralizmas, liberalizmas, laisva rinka* (Teisė, Socialinių mokslų kolegija). Be to: *Kiekvienas gali kelti savo idėją. Iškselsiu idėją, kad turime prisijungti prie Baltarusijos. Suformuosiu savo partiją, surinksiu parašus, užregistruosiu tą savo partiją, eisiu į rinkimus. Čia ir yra demokratija... Demokratijoje gali būti visokių nesąmonių* (Lietuvių filologijos studentų grupė, Vilniaus universitetas).

Kitaip tariant, minima laisvė, saviraiškos laisvė, liberalios pliuralistinės vertybės, išrinktųjų atstovų atskaitomybė piliečiams ir t. t. Tai patvirtina jaunimo turimų teorinių žinių apie demokratiją teiginius.⁸ Nors dalyviai bene vienbalsiai pritarė tam, kad demokratija šalyje yra įsitvirtinusi, ir išreiškė palankumą šiai valdymo formai, tačiau iš pateiktų atsakymų ryškėja, jog demokratijos lygis vis dar nelaikomas pakankamai aukštu.

Gautuose atsakymuose dominuoja mintis, kad būtent piliečių valia formuojamos valdžios institucijos, o demokratija visų pirma susijusi su įsitikinimu, kad piliečiai privalo turėti galimybę daryti įtaką valdžios priimamiems sprendimams. Todėl nepatenkinamas demokratijos lygis priklauso nuo dviejų veiksnių: a) piliečiai negali paveikti sprendimų priėmimo proceso; b) piliečiai nenori (nemoka) pasinaudoti savo turimomis teisėmis ir bandyti paveikti minėtuosius procesus. Laikantis pirmosios nuomonės prieita prie gana paradoksalios išvados ir demokratija prilyginta komunistinei santvarkai: *Mes renkame Seimą, Seimas savo nuožiūra nusprendžia, kas jiems yra*

⁸ Kita vertus, Ainė Ramonaitė, apibendrindama reprezentatyvios gyventojų apklausos „Vertybės 2005“ duomenis, teigė, kad penktadalis 15–19 m. jaunimo nesugebėjo įvardyti, kas yra demokratija (Ramonaitė 2008).

palankiau arba taip, kaip kažkas pasako, ir iš esmės gaunasi tas pats (Kirpėjos specialybės studentų grupė, Vilniaus paslaugų verslo darbuotojų profesinio rengimo centras). Nors Jozsephas Schumpeteris šiuo atveju blogybės neįžiūrėtų, nes, jo manymu, demokratija reiškia tik tai, kad žmonės pripažįsta tuos, kurie juos valdys (Schumpeter 1998). Panašiai veikiausiai reaguotų ir Colinas Crouchas (2014), konstatavęs nūdienos situacijoje susiklosčius post-demokratijos būklę, kai demokratijos institucijų belikęs tik šešėlis, o visus sprendimus priima elitas. Iš tiesų (ne)galėjimas paveikti sprendimų priėmimo proceso atveria kelią elito studijoms.

Įdomu tai, kad žmonių nenorėjimą (nemokėjimą?) dalyvauti politikoje studentai ne tik įvardijo kaip rimtą demokratijos trūkumą, bet ir aiškino būtent Lietuvos sovietinės praeities poveikiu:

Iš pradžių žmonės labai idealizavo – va, mes turėsim laisvę, mūsų nebevaldys, mūsų nebevaržys ir viskas bus gerai. Tačiau demokratija tikrai neapsaugo nuo ydų, nuo politinio piktnaudžiavimo, nuo ekonominio piktnaudžiavimo, nuo nusikaltimų /.../. Atsirado laisvė ir atsirado negebėjimas suvaldyti tą laisvę. Demokratijai reikalingas sąmoningas naudojimas savo teisėmis. Duok vaikui peilį ir medžio gabalą drožinėti. Nepamokysi – nusi-pjaustys pirštus (Lietuvių filologija, Vilniaus universitetas). Taip pat: *Dar per mažai laiko praėjo nuo komunistinio laikotarpio. Pereinamasis laikotarpis. Tiesiog reikia apsivalyti. Tada demokratija stiprės* (Kineziterapija, Vilniaus universitetas).

Akcentuojant pokyčių būtinybę demokratijos kokybės gerėjimas susietas su kartų kaita:

Iš pat pradžių jie labai norėjo laisvės, nes manė, kad gal mokės galvoti vieni. Dabar turi laisvę ir mato, kad neišeina /.../. Kiek eina balsuoti? Neatsakingai balsuoja. Žmonės renka pasiklausę propagandos /.../. Bet mes esame karta, kuri juos pakeičia. Didžioji dalis žmonių dar nemoka gyventi demokratijoje. Vyresnioji karta, kuri gimė ir užaugo sovietmečiu. Jie žino, kad reikia nueiti balsuoti, bet, kad reikia pasidomėti politikais, jų pažadais, kaip juos įvertinti – nežino bazinių demokratijos principų. Bet mes esame auganti nauja karta. Perspektyvoje demokratijos Lietuvoje turėtų daugėti (Lietuvių filologija, Vilniaus universitetas).

Grupinių diskusijų su studentais metu išryškėjo ir minėtoji skirtis tarp „sėkmingo“ ir „nesėkmingo“ jaunimo. „Nesėkmingieji“ pasirodė esą didesni demokratijos, susiklosčiusios situacijos šalyje kritikai ir teigė, kad sovietmečiu gyventi buvo geriau:

„Buvo geriau gyventi. Maisto kainos nedidelės. Už keletą rublių buvo galima daug ką nusipirkti, o dabar...; Butus buvo galima gauti, kas vaikus turėjo, irgi galėjo gauti vežimėlį ir pan. /.../ Dabar gauni 52 Lt, o kiek maistas, kiek drabužiai kainuoja /.../. Nieko negalima padaryti, kad kokią pašalpą gautum. „Babkių“ neturi, kyšio neturi duoti – viskas, viso gero /.../. Pati valstybė žmones apgaudinėja, vagia pinigus; Aišku, kad tada geriau buvo gyventi /.../. Nebuvo taip, kad nekreiptų dėmesio į žmones, o dabar valstybė dėmesio į žmones nekreipia. Iš vaikų, iš visų atima visus pinigus – ar tai valstybė? (Kirpėjos specialybė, Vilniaus paslaugų verslo darbuotojų profesinio rengimo centras).

Nors respondentei diskusijos metu buvo tik šiek tiek daugiau negu 20 metų, ji idealizavo praeitį taip pat kaip ir kai kurie vyresnės kartos atstovai. To priežastis labai aiški – sunki dabartinė finansinė padėtis, mergina viena augina mažametį vaiką.

Tokio pobūdžio komentarai verčia atkreipti dėmesį, kad posovietinė jaunimo karta nėra vienalytė grupė. Priklausomai nuo skirtingų gyvenimiškų patirčių gali susiklostyti ir atitinkamas santykis su valstybe, susiformuoti savitas demokratijos traktavimas. Kita vertus, tiek aptariamų grupinių diskusijų metu, tiek ir atliekant kitus tyrimus Lietuvoje pastebėta, kad jaunam žmogui laisvė vis dėlto yra didesnė vertybė negu socialinės garantijos:

Komunizmas turėjo gerų dalykų – socialiniai garantai /.../. Tik /.../ jeigu žmogus neturi privačios nuosavybės, tai jis niekuo nesirūpina – kodėl visi vogė iš kolūkių. Teoriškai viskas gražu: visiems viską duosim, visi viskuo dalysimės – bet laisvės nėra (Lietuvių filologijos studentų grupė, Vilniaus universitetas). Arba: Nebūdavo tokių problemų, ką darysi rytoj, kaip susimokėsi už šildymą. (20 metų vyras). Tačiau: Bet už tave galvodavo (19 metų vyras); (Gaidys et al. 2014, 180).

Šiandienos politika – sovietinio tipo politika?

Aptariant jaunimo apatijos priežastis ir svarstant, kas galėtų paskatinti jaunus žmones aktyviau dalyvauti politikoje, viena iš galimų išeičių įvardijamas didesnis jaunesnių politikų, kurie galėtų atkreipti jaunimo dėmesį, skaičius (Prainsack, Vodnovic 2013). Vėlgi, Lietuvoje atlikti tyrimai taip pat rodo, kad jauni žmonės politinėje mūsų šalies erdvėje pasigenda jaunų veidų (Žiliukaitė et al. 2012, 56).

Grupinių diskusijų su studentais metu išryškinta kartų pokyčio politikoje būtinybė, apie kurią užsiminta ir diskutuojant demokratijos kokybės tema. Tačiau kartų politikoje pasikeitimai būtini ne dėl noro matyti jaunus

veidus, o dėl pozityvių ir šiuo metu ypač reikalingų pokyčių moralinėje plotmėje. Kitais žodžiais tariant, manoma, kad jauni žmonės galėtų pakeisti politinės kultūros klimatą:

Tai didžiausias žingsnis atgal, kad nepasikeitė valdžia ir iš sovietmečio atsineštas suvokimas, kad reikia vogti, o ne... Kol ta karta nepasikeis, tai kažkokių didesnių permainų Lietuvoje nemanau, kad galima būtų tikėtis. Kol neateis šiuolaikinė karta su kitokiu požiūriu... (Teisė, Socialinių mokslų kolegija).

Žinoma, gali kilti klausimas, ar moralė politikoje apskritai įmanoma, tačiau tai būtų atskiro straipsnio tema.

Be viso kito, diskusijų dalyviai išreiškė nusivylimą politika dėl politikų nepagarbių tarpusavio bendravimo būdų. Viena iš respondentų papasakojo, kaip ekskursijos po Seimą metu seimūnai, pamatę tuometį Seimo narį Antaną Nedzinską, vaikų akivaizdoje vadino juokdariu, šaipėsi iš jo ir nepagarbiai elgėsi. Vaizdas merginą sukrėtė. Darytina prielaida, kad šitokio pobūdžio elgesys formuoja atitinkamą politikų ir politikos įvaizdį ne tik tarp jaunimo, bet ir apskritai visuomenės akyse. Atlikus Pilietinės visuomenės instituto inicijuotą „Pilietiškumo ugdymo būklės kokybinį tyrimą“ su jaunesniais, dar vidurinėje mokykloje besimokančiais respondentais, taip pat akcentuojama, kad politika jaunimui kelia susierzinimą, politikai atrodo esą nekompetentingi:

Nervina ta politika. Sėdi ten visi, vieną įstatymą lievą parašę ir gauna pinigų – po milijoną, po pusę. Aš irgi norėčiau, va – per pamoką kokią nesąmonę pasakyčiau ir gaučiau 10 (Žiliukaitė et al. 2012, 10).

Vertinant grupinių diskusijų metu gautus atsakymus matyti, kad į politikus žiūrima su nepasitikėjimu dar ir dėl to, jog didelė dalis šiandien žinomų žmonių kaip profesionalių politikų aktyviai veikė dar iki nepriklausomybės atgavimo, t. y. politikai kaltinami prisitaikėliškumu ir nesąžiningumu:

Žmonės prisitaikėliai. Tada jie buvo komunistų partijoje, o tada laikas pasikeitė, o žmonės liko tokie patys – žmonės per vieną naktį nepasikeičia /.../. Perėjo į kitas partijas, bet liko tie patys žmonės (Teisė, Socialinių mokslų kolegija).

Toje pačioje grupėje taip pat išsakyta mintis, kad labai dažnai senieji politikai vengia atsakomybės už daromas klaidas teigdami, kad visos šiandienos bėdos nulemtos sovietinės santvarkos:

Viskas „verčiama“, kad buvo Sovietų Sąjunga, bet jie ir buvo tie žmonės, kurie toje ideologijoje ir veikė.

Tuo pat metu iškelta ir kita problema – menkos galimybės į valdžią ateiti naujiems žmonėms:

– Pirma, įtaka rinkimuose, kai išreiškia savo nuomonę. Tik bėda, kad pas mus ne visi eina į rinkimus.

Vėliau visi skundžiasi, kokia bloga valdžia.

Bet, o jeigu nėra iš ko rinkti? Tie patys ir tie patys. Ką beišrinktum, jie vis tiek daro tai, kaip jiems reikia.

– Yra gerų, bet mes jų nežinome. Kas nori, tas randa gerų kandidatų. Tačiau didžiosios partijos, jos gal turtingesnės, jos geriau save reklamuoja, jas vieninteles todėl ir težino. Nauji kandidatai atėję – apie juos niekas nežino. Dėl to toks pasirinkimo ratas mažas /.../. Sėdi seni (Teisė, Socialinių mokslų kolegija).

Šia trumpa diskusija išryškinama problema, kuri akcentuojama viso elektorato mastu, t. y. įsitikinimas, kad rinkėjui nėra iš ko rinktis, visos partijos yra vienodos. Kita, atskiro tyrimo reikalaujanti tema, kurią netiesiogiai paliečia šis komentaras: kiek jaunų žmonių ir kokiais keliais patenka į valdantįjį elitą?

Vertinant politikos ir politikų atžvilgiu pateiktus jaunų žmonių komentarus anksčiau pristatytos „kriškos piliečio“ idėjos kontekste galima teigti, kad jaunimas į politinį gyvenimą žiūri su dideliu nepasitikėjimu, ir tai galėtų paaiškinti jų atitolimą nuo dalyvavimo politikoje konvenciniais būdais. Tačiau „kriškos piliečio“ atsiradimui paprastai būtinos dvi sąlygos: a) atitolti nuo konvencinių dalyvavimo politikoje formų; b) aktyviau dalyvauti vadinamosiose neformaliose veiklose, pvz., mitinguose, nevyriausybių organizacijų veiklose ir kt. Apibendrinant Lietuvoje atliktų tyrimų rezultatus daroma išvada, kad naujasis piliečio tipas, apie kurį kalba užsienio autoriai, Lietuvoje vis dėlto neegzistuoja. Pilietiškumas nesireiškia kitaip, atvirkščiai, tvirtinama, kad jaunimą yra apėmusi visiška apatija (Žiliukaitė 2013, 17). Kitaip tariant, aktyvumo rinkimuose rodikliai nėra atvirkščiai proporcingi aktyvumo nevyriausybių organizacijų ir pan. veikloje rodikliams.

Jaunasis pilietis: politinės socializacijos sėkmės ir nesėkmės

Mokslinės literatūros, skirtos apatiškam jaunimo požiūriui į politiką aptarti, išleista išties nemažai. Apibendrintai jaunosios kartos apatija politikos atžvilgiu aiškinama menku žinių apie politiką lygiu, politikų nesidomėjimu

jaunimo reikalais ir negebėjimu patraukti jaunųjų rinkėjų, taip pat – jaunų politikų trūkumu ir jaunimo įsitikinimu, kad jų balsas nieko nelemia ir jie bejėgiai, ką nors pakeisti bei kt. Kaip minėta, bent dalis šių problemų išryškinama ir Lietuvos kontekste (nors reiktų daugiau tokio pobūdžio tyrimų).

Grupinių diskusijų dalyviai taip pat atkreipė dėmesį, kad jauni žmonės menkai domisi politika, ir ieškojo tokio pasyvumo priežasčių:

Tačiau, koks jaunimas auga. Politinis jaunimo aktyvumas irgi nėra labai didelis. Netgi labai mažas /.../. Buvo karta, kuri gyveno nepolitiškoje visuomenėje, nuo politikos sterilizuotoje visuomenėje. Tu tiesiog gyveni ekonomiškai pakankamai gerai, bet politiškai esi neutralizuotas. Degeneratas. Atrofavęsi visiškai politiniai raumenys. Ne tai, kad mes taip išauginti, bet mūsų niekas nemokė, nes tėvams taip buvo natūralu gyventi. /.../ jaunimo /.../ laisvė labai egoistinė – noras ieškoti savo gerovės, todėl jaunimas auga politiškai pasyvus. Jiems tiesiog neįdomu /.../, jiems reikia kitokios „demokratijos“ – nueiti į klubą. Jiems rūpi buitinė laisvė (Lietuvių filologija, Vilniaus universitetas).

Taip buvo identifikuota politinės socializacijos problema.

Iš tiesų „Pilietinės galios indeksas“ itin pozityvių tendencijų Lietuvos visuomenėje nerodo. 2015 m. duomenimis, lietuvių pilietinio aktyvumo rodikliai smuko: daugiau apklaustųjų negu ankstesniais metais teigė nepaaukoję labdarai, jokių kitu būdu neparėmė tų, kuriems reikalinga pagalba (12 proc. mažiau negu ankstesniais metais). Be to, mažiau žmonių įsitraukė į vietos bendruomenės veiklas, didelis ir nedalyvaujančių ne vienoje organizacijoje skaičius – 68 proc.⁹ Tad atrodytų, kad pati aplinka neskatina jaunimo politinio aktyvumo.

Įvairiose šalyse atliktais tyrimais įrodyta, kad būtent artimiausioji aplinka, diskusijos politikos temomis su tėvais, draugais ir mokytojais lemia aktyvesnį jaunimo dalyvavimą politikoje ir konvenciniais, ir alternatyviais būdais (Teorell 2003). Tačiau nustatyta, kad Lietuvoje jaunimas retai kalbasi apie politiką su artimiausiais jiems žmonėmis, o pilietinio ugdymo pamokos jiems atrodo neįdomios, neįtraukiančios, pernelyg teorinės ir atitrūkusios nuo realaus gyvenimo. Pilietinio ugdymo užsiėmimai vertinami tik todėl, kad už tai lengva gauti gerą pažymį ar dėl to, kad jų nelankant paprastai nesulaukiama rimtų nuobaudų (Žiliukaitė et al. 2012, 56). Grupinių diskusijų dalyviai šią problemą įvardijo ir taip: */.../ Mokykloje pilietinis ugdymas... būdavo baisios pamokos (Lietuvių filologija, Vilniaus universitetas).*

⁹ <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2015-m/>

Studentai diskusijų metu apskritai kritikavo mokytojų naudojamus medžiagos pateikimo metodus, ypač per istorijos pamokas:

Apie sovietmetį mokykloje nieko nesužinojome. Daug faktų, daug datų. Tačiau tos tikros refleksijos, kas tai buvo, kaip viskas vyko – nieko (Lietuvių filologijos studentų grupė, Vilniaus universitetas). Arba: Beveidės figūros: „Kalanta susideginu“. Viskas. Metai susideginimo. Viskas (Teisės studentų grupė, Socialinių mokslų kolegija).

Tokia studentų samprata iš dalies paaiškina, kodėl nemaža jaunimo neturi nuomonės ne tik apie gyvenimą sovietmečiu, bet ir apie to meto sovietinės valdžios vykdytas represijas (Gaidys et al. 2012, 178). Studentai teigė itin vertinantys tas pamokas, kurių metu vykdavo ekskursijos į realių įvykių vietas, susitikimai su tokiais žmonėmis kaip Nijolė Sadūnaitė. Šitaip dar sykį išryškėja didaktikos problema, paminėta aptariant pilietinio ugdymo klausimą.

Be minėtų priežasčių, artimos aplinkos svarbą atskleidžia ir tai, kokias politines partijas renkasi jaunimas. 2012 m. didžioji dalis į rinkimus atėjusio jaunimo rinkosi Darbo partiją.¹⁰ Tačiau nustatyta tendencija, kad žmonės ypač linko balsuoti už šios partijos kandidatus tais atvejais, jeigu jų aplinkoje buvo palaikančių minėtąją partiją (Ramonaitė et al. 2014, 118–119). Galima daryti prielaidą, kad tuometis partijos vadovų gebėjimas konsoliduoti žmones lėmė, jog prie balsadėžių atėjo daug jaunimo, kuris rinkimuose paprastai nedalyvauja.

Kita vertus, žiūrint gyvenimo sovietiniais metais vertinimo aspektu galima išvelgti ryškius vertybinius pokyčius tarp kartų, savotišką kartų konfliktą:

Pas mus namie būna labai aršios diskusijos. Mama su močiute ir tėčiu gina sovietmetį, o mes su sese – ne. Pastoviai būna iki pykčių. Mama sako, kad visi darbus turėjo ir panašiai (Prekybos vadyba, Vilniaus kolegija); Mano tėvų neišpasakyta nostalgija. Ji mane atgraso. Kaip jie viską idealizuoja: seniau viskas buvo geriau, visi turėjo darbą ir pan. Na, vidutiniam žmogui gal ir buvo geriau. Bet, jeigu bandai pamąstyti: jeigu iššišoki iš sistemos, iš to, ko jie nori iš tavęs... (Lietuvių filologija, Vilniaus universitetas).

Tokio pobūdžio komentarų ištis būta nemažai, jie parodo vyraujančią stiprų individualizmo jausmą, pasisakymus prieš konformizmą. Žinoma, jaunimo grupė nėra vienaalytė, kai kurie puoselėja konservatyvesnes vertybes,

¹⁰ Antroji pagal populiarumą – Liberalų sąjūdžio politinė partija. Liberalų elektoratas paprastai yra didesnes pajamas gaunantys, geresnį išsilavinimą įgiję miestiečiai.

labiau palaiko bendruomeniškumą. Tuo atveju ir sovietinėje praeityje įžiūrima tam tikrų pozityvių dalykų: *.../ Anksčiau buvo keliamos tokios vertybės kaip šeima. Kai išstojome iš SSRS – dabar pinigai, narkotikai /.../. Trūksta dabar šių vertybių* (Finansų ekonomika, Mykolo Romerio universitetas). Nepaisant visko, vertybiniai skirtingų kartų pokyčiai akivaizdūs, nesvarbu, ar remtumės Lietuvoje, ar Europos mastu atliekamais reprezentatyviais tyrimais. Tuo pat metu galima daryti išvadą, kad ryškių pilietinio angažuotumo apraiškų jaunimo grupėje vis dėlto kol kas nematyti, nors pozicija praecities atžvilgiu itin kritiška.

Išvados

Apibendrinant gautus rezultatus matyti, kad tarp šiandienos demokratijos, politikos kokybės ir sovietinės praecities gana nesunkiai brėžiamas priešas ties ir pasekmės ryšys, o jaunoji karta užsibrėžia sau užduotį pakeisti esamą situaciją. Vyrauja įsitikinimas, kad sykiu su kartų kaita augs demokratijos kokybė, pasikeis politinė kultūra, kuri šiandienos jaunimui neatrodo priimtina.

Tuo pat metu daug kritikos skiriama lavinimo kokybei per istorijos pamokas ir pilietinio ugdymo užsiėmimus. Nuogaustaujama, kad jaunoji karta vis dėlto netinkamai mokoma būti gerais piliečiais. Panašių įžvalgų, kalbant apie pilietinio ugdymo nenuoseklumą, galima rasti kitų Lietuvoje atliktų tyrimų apibendrinimuose, ir tai daromas išvadas dar labiau pagrindžia.

Sugretinus duomenis apie jaunimo politinį dalyvavimą, ypač rinkiminį elgesį ir pristatyto tyrimo rezultatus, išryškėja tam tikras disonansas. Jį iš dalies galima būtų aiškinti respondentų profiliu. Panagrinėjus kokybiniais tyrimais surinktus duomenis, peržiūrėjus jaunimo atsakymus, jų komentarus akivaizdu, kad kritiškumo ir noro keistis jauniems žmonėms netrūksta. Tačiau tuo pat metu, vertinat esamus duomenis platesniame Lietuvos kontekste, akivaizdu ir tai, kad nėra vidinės grandies tarp šio potencialo ir realios veiklos, kuri įgalintų turimą potencialą.

Viešojoje erdvėje pasirodančiuose įvairiuose komentaruose neretai deklaruojamas tikėjimas, kad jaunoji karta, įsiliejusi į politinį gyvenimą, tarsi savaime išspręs visas susikaupusias bėdas. Šiuo atveju reiktų atkreipti dėmesį į du dalykus: pirma, pati jaunimo grupė nelaikytina vienalyte, jos viduje slypi daugiau skirtumų, negu iš pirmo žvilgsnio matyti; antra, savaiminiai pokyčiai teigiama linkme neįmanomi, reikia kryptingo auklėjimo, strateginių žinių, kaip tai daryti.

Nepaisant visko, aplinkos įtaka yra labai svarbi. Žmogus savo esme – socialinis gyvūnas, tad, norint keisti jaunimo politinę elgseną, visų pirma

reikėtų pradėti nuo palankios aplinkos sudarymo, habermasiškos agoros, kurioje jaunas žmogus galėtų išsiugdyti įgūdį dalyvauti politikoje, nesvarbu, kokiais būdais, sukūrimo. Pilietinis sąmoningumas savaime atsirasti negali. Tai rodo faktas, kad praėjus daugiau negu dviem dešimtims metų po nepriklausomybės atgavimo tokio kokybinio pokyčio tarp kartų, kokio norėtųsi, įvairių sričių tyrėjai vis dėlto neįžvelgia. Nors esamos situacijos dramatinizuoti nereikėtų, tačiau palikti ją tokią, kokia yra dabar, taip pat nebūtų protinga.

Gauta 2016 06 21

Priimta 2016 10 23

Literatūra

- Clarke, H. D., Sanders, D., Stewart, M. C., Whiteley, P. F. 2003. "Britain (Not) at the Polls, 2001." *Political Science and Politics* 36: 59–64.
- Crouch, C. 2004. *Post-democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Dalton, R. 2009. *The Good Citizen: How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. Washington: CQ Press.
- Diuk, N. 2013. "Youth as an Agent of Change: The Next Generation in Ukraine." *Demokratizatsiya*, 21:179–196.
- Ekman, J., Linde, J. 2005. "Communist Nostalgia and the Consolidation of Democracy in Central and Eastern Europe." *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 21 (3): 354–374.
- Erl, A., Nünning, A., eds. 2008. *Media and Cultural memory: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gaidys, V. et al. 2013. „Demokratizacijos procesai ir sovietmečio atmintis: ambivalentiškumas ar nostalgija?“ *Demokratizacijos procesų Lietuvoje sociologinė analizė*, sud. L. Kublickienė, 166–206. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Harris, A., Wyn, J., Younes, S. 2010. "Beyond Apathetic or Activist Youth: 'Ordinary' Young People and Contemporary Forms of Participation." *Young: Nordic Journal of Youth Research* 18: 9–32.
- Inglehart, R. 1971. "The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies." *The American Political Science Review* 65: 991–1017.
- Inglehart, R. 2008. "Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006." *West European Politics* 31: 130–146.
- Klumbytė, N. 2004. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėje.“ *Politologija*, 35(5): 1–21.
- Lazersfeld, P. 1948. *The People's Choice: how the Voter Makes up his mind in a Presidential Campaign*. New York: Columbia University Press.
- Lukošius, O. 2015. „Kas sieja „Calvin Klein“, musmires ir spalinius?“ *IQ* 60: 34–37.
- Mink, G., Neumayer, L. eds. 2013. *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Teorell, J. 2003. "Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Networks of Recruitment in Sweden." *Scandinavian Political Studies* 26 (1): 49–66.
- O'Toole, T., Lister, M., Marsh, D., Jones, S., McDonag, A. 2003. "Tuning out or Left out? Participation and Nonparticipation among Young People." *Contemporary Politics* 9: 45–61.
- Ramonaitė, A. 2013. „Kas ilgisi sovietmečio? Ekonominio statuso, socialinės aplinkos ir vertybinių nuostatų įtaka sovietinei– antisovietinei skirčiai Lietuvoje“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 33: 265–285.
- Ramonaitė, A. 2005. "Conception of Democracy in post-Soviet Lithuania." In *Lithuanian Political Science Yearbook*, eds. J. Čičinskas, L. Donskis, 70–90, Vilnius.
- Ramonaitė, A. 2007. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus.
- Ramonaitė, A. 2008. *Ar jaunoji karta yra demokratiška?* Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos aprūpinimo centras. Prieiga per internetą: http://www.sac.smm.lt/wp-content/uploads/2016/01/bs_Ar-jaunoji-karta-demokratiška.pdf [žiūrėta 2016 05 02].
- Rosanvallon, P. 2008. *Counter-Democracy. Politics in an Age of Distrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schumpeter, J. A. 1998. *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Vilnius: Mintis.
- Stiglitz, J. 2016. „Naujasis kartų atotrūkis.“ *IQ*, 4: 56–57.
- Stewart, D.W., Shamdasani, N. P. 2015. *Focus groups: theory and practice*. London: Sage Publications.
- Pilietinės visuomenės institutas. 2016. Pilietinės galios indeksas 2015 m. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2016/06/PGI_2015m-tyrimo-ataskaita.pdf [žiūrėta 2016 05 02].
- Prainsack, I., Vodanovic, A. 2013. "Vital for Democracy, but do They Realize it? Europe's Youth and the 2014 Elections." *European View* 12: 85–94.
- Verba, S., Nie, N. 1972. *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Žiliukaitė, R. 2008. „Lietuvos jaunimo socialinės politinės vertybės: savanaudiškumas ir pilietinės veiklos“. *Politologija* 50: 3–22.
- Žiliukaitė, R., Stonkuvienė, I., Šupa, M., Petronytė, I. 2012. *Pilietišumo ugdymo būklės kokybinis tyrimas*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.civitas.lt/wp-content/uploads/2015/07/Kokybinio_tyrimo_ataskaita_final_su.logais_07.18.pdf [žiūrėta 2016 05 02].
- Žiliukaitė, R. 2013. "The Youth Electoral Behaviour in the post-Communist Lithuanian Society." Paper for presentation at the ECPR General Conference, Bordeaux, 4-7 September. Prieiga per internetą: <http://ecpr.eu/filestore/paperproposal/cc0df4c5-72f0-4138-98b9-fcfac5dcdcf28.pdf> [žiūrėta 2016-05-02].
- Wattenberg, M. 2003. "Electoral Turnout: The New Generation Gap." *British Elections and Parties Review* 13: 159–173.

Wattenberg, M. 2016. *Is Voting for Young People?* New York: Routledge.

Norris, P., ed. 1999. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*.
Oxford: Oxford University Press.

EGLĖ TUZAITĖ

“Critical Citizens”? Post-Soviet Youth’s Attitudes towards Democracy, Politics and the Soviet Past

Summary

The article based on the results of a qualitative study of the post-Soviet young generation’s perceptions of life in the Soviet Union analyzes the youth’s attitudes to democracy, themselves as Lithuanian citizens, and politics. Supplementing the results of the research conducted in Lithuania and abroad on young people’s political behavior, the article answers the question whether the younger people of post-Soviet generation who have none or very few memories of life in the Soviet period are more spiritual and look at democracy more favorably than the older generation. The article demonstrates that young people are critical of the current democratic and political situation in the country and believe that a large part of the current problems in Lithuania results from the undemocratic past. They have high hopes associated with their own post-Soviet generation in assuming that with the change of generations the quality of democracy will improve, different values will prevail in politics and the political culture will change. In the article, these hopes are juxtaposed with the actual data that highlights major contradictions between the reality and its perceptions.

Keywords. Youth, Soviet times, democracy, politics.